

## Rasová diskriminace a právní ochrana

Miloš Večeřa\*

### I.

Diskriminace jako sociální jev představuje zvláštní případ sociálního rozlišování (sociální diference), kdy jsou popírány zásady stejného zacházení se všemi členy sociálního útvaru. Jde tak o faktický stav nebo způsob omezování nebo odmítání práv a nároků určité kategorii osob, zvláště pro jejich rasovou příslušnost, národnost, náboženství, pohlaví, věk, ale i další znaky, jako je politické přesvědčení, sociální postavení, členství v určitém sociálním hnutí apod.<sup>1</sup> Anthony Giddens<sup>2</sup> v této souvislosti považuje za diskriminaci stav, kdy jsou jedné skupině lidí upírána práva a příležitosti, jimiž disponují druzí, a to často v důsledku předsudku, který však nemusí působit na chování jednotlivců přímo, ale i nepřímo přes racionální úvahy o důsledcích existence takových předsudků ve společenství (např. nevýhodná cena nemovitosti v černošské čtvrti). Sociální diskriminace tedy spočívá v záměrném znevýhodňování určitých subjektů vytvářením nerovných hospodářských, politických a právních podmínek bránících tak těmto sociálním subjektům v rozvíjení jejich vlastní svébytné kultury a životního stylu, v přístupu ke vzdělání, ve výkonu povolání, v seberealizaci apod. Ve snaze o udržení existující sociální distance tak může sociální diskriminace vést až k **sociální degradaci** těchto osob nebo k jejich **sociální izolaci** či dokonce **exkluzi** ze společnosti.

### II.

Uvedené obecné vymezení sociální diskriminace se v našich podmínkách plně a výstižně vztahuje na otázku **rasové diskriminace**, která u nás představuje v oblasti sociální diskriminace problematiku nejožehavější. Psycholog Pavel Říčan, který se dlouhodobě věnuje otázkám rasismu ve vztahu k romské problematice, charakterizuje stávající stav u nás v této oblasti jako studenou občanskou válku.<sup>3</sup> Rasismus a je-

ho projevy však mají ale i dalekosáhlé internacionální rozměry. Ve zprávě nevládní organizace Amnesty International vydané v měsíci červenci 2001 v Londýně se praví, že rasismus je na znepokojujícím stupni a v nejrůznějších formách zamořil doslova každou zemi světa, kdy právní systémy příliš často odrážejí předsudky těch společností, jimž slouží.<sup>4</sup> Nejde ovšem o problematiku vztahující se aktuálně pouze k posledním desetiletím, stačí připomenout boj černochoů za zrušení otroctví a pozdější jejich hnutí za občanská práva ve Spojených státech a v Evropě dlouhodobě se projevující antisemitismus, v jehož důsledku byli Židé vylučováni z řady zaměstnání a nesměli zastávat některá oficiální postavení.

V této souvislosti je třeba zmínit použitý přívlastek „rasová“ diskriminace. Jde o přídavné jméno odvozené od podstatného jména „rasa“, které se používá s účelem odlišení určitých společenských skupin se zřejmým přesvědčením, že se jedná o deskriptivní pojem převzatý z biologické antropologie.<sup>5</sup> V biologii označuje tento výraz hodnotově neutrální vnitrodruhovou kategorii, ve společenských vědách však tento pojem nabývá hodnotovou a často i ideologickou konotaci, takže se stává výhradně společenskou konstrukcí, která nevykazuje spolehlivé deskriptivní prvky. Mnozí autoři proto zastávají názor, že je třeba z vědeckého hlediska používání pojmu rasa ve společenských vědách odmítnout.<sup>6</sup> Návazně pak ztrácí svoje opodstatnění i přívlastek „rasový“ a měl by být nahrazen přívlastkem „rasistický“, např. ve spojení „rasistická diskriminace“ nebo „rasisticky motivované jednání“. Spojení „rasový původ“ pak by nemělo být používáno vůbec, neboť evidentně kopíruje rasistický způsob myšlení. V souvislosti s rozbořením právní ochrany proti rasové diskriminaci je však třeba konstatovat, že zmíněné výrazy „rasa“ a „rasový“ jsou zatím v právní terminologii natolik ustáleně používány, že by jejich vypuštění a nahrazení slovním ekvivalentem „etnický původ“ a „rasistický“ mohlo vést k chybnému pochopení stavu platné právní úpravy, a proto se s výše uvedený-

\* Doc. JUDr. et. PhDr. Miloš Večeřa, CSc., Katedra právní teorie Právnické fakulty Masarykovy univerzity, Brno

<sup>1</sup> Srov. např. Velký sociologický slovník. Praha, Karolinum: 1996, s. 213; GEIST, B.: Sociologický slovník. Praha, Viktoriya Publishing: 1992, s. 68.

<sup>2</sup> GIDDENS, A.: Sociologie. Praha, Argo: 1999, s. 231.

<sup>3</sup> ŘÍČAN, P.: Romské léto, romský úděl. Mladá fronta dnes 4. 8. 2001, s. B 1.

<sup>4</sup> Srov. např. informaci otištěnou v Mladé frontě dnes 26. 7. 2001, s. A 8 nebo informace uvedené na internetové adrese [www.amnesty.org](http://www.amnesty.org).

<sup>5</sup> Viz ŠMAUSOVÁ, G.: „Rasa“ jako rasistická konstrukce. Sociologický časopis, č. 4/1999, s. 433 an.

<sup>6</sup> Srov. k tomu články Tatiány Machalové a Tomáše Kamína v publikaci MACHALOVÁ, T. a kol.: Lidská práva proti rasismu. Brno, Doplněk: 2001, s. 84 an. a 108 an.

mi výhradami v tomto textu přidržím dosud v právních předpisech používaného pojmového aparátu.

Rasová diskriminace (resp. přesněji rasistická diskriminace) ovšem není jediným projevem rasismu, ale představuje sociálně nejširší oblast rasismu, zejména pokud jde o formy **institucionálního rasismu**, kdy z hlediska intenzity projevů rasismu a z hlediska uplatnění právních nástrojů v boji proti projevům rasismu je vhodné rozlišovat:

- a) **rasovou nesnášenlivost** v podobě rasových předsudků, názorů a postojů,
- b) **projevy rasové diskriminace a segregace** (jednání a rozhodnutí, ale i verbální a mediální projevy, která mají rasový podtext),
- c) **rasově motivované násilí a teror** (brachiální formy).

Analýzu těchto projevů rasismu a opatření směřující k jeho eliminování lze uplatňovat v několika rovinách, a to zejména v rovině:

- a) **psychické** (zahrnuje zdroje a cíle rasistických projevů u jednotlivých osob),
- b) **sociální** (analýza rasismu jako patologického sociálního jevu),
- c) **politické** (přístup státních orgánů k problematice rasismu),
- d) **právní** (právní garance občanských a politických práv, efektivnost zvolených právních nástrojů k eliminování projevů rasismu a legislativně právní řešení způsobu ochrany před rasově motivovaným jednáním a otázky legálního postihu takového jednání).

Všechny uvedené úrovně analýzy rasismu je třeba považovat za podstatné a nepominutelné, pro hledání východisek pak jsou důležité zejména zvolené politické a právní nástroje řešení.

Právní ochrana proti projevům rasové diskriminace a proti rasismu jako takovému usiluje s použitím právních prostředků, tedy na základě právních zákazů, příkazů a oprávnění, o eliminování sociálně patologických projevů rasismu v jednotlivých oblastech společenského života a o vytváření sociálního prostředí a podmínek bez rasové nesnášenlivosti a diskriminace. Nelze však obecně přijmout představu o všemocnosti (omnipotenci) práva v sociálním životě,<sup>7</sup> tím spíše pak pokud jde o dosažení stavu dobrého a bezkonfliktního soužití odlišných etnik a kultur v současné sociokulturní a politické situaci, která bývá charakterizována

často jako postmoderní. Demokratický stát ani nemůže prostřednictvím práva rozhodovat o každém detailu života společnosti, což se tím více týká možnosti a efektivnosti právní reglementace sociálně a emocionálně velmi citlivých interetnických vztahů. Sebedokonalejší právní předpisy tedy nemohou samy o sobě bez vytvořeného tolerantního interetnického prostředí zabezpečit harmonické spoluzití národů a etnik, zosobňují však snahy a cíle majoritní společnosti. Špatné zákony naproti tomu mohou vyvolávat pocity nespravedlnosti a podporovat předsudečné návyky a sociální stereotypy dále prohlubující interetnické konflikty. Právní normy musí tedy v oblasti interetnických vztahů nastavit jednoznačná pravidla, což se týká zvláště legislativně vyjádřené sociální politiky státu, která má ve svém výsledku garantovat sociální důstojnost všech občanů bez rozdílu, ale zároveň podporovat motivaci k úsilí o zkvalitnění života vlastním přičiněním.<sup>8</sup> To, že se právu nedaří tyto úkoly naplňovat, vyslovuje i zpráva Ministerstva vnitra ČR z roku 1999 konstatováním, že právní systém nedokáže účinně čelit projevům diskriminace ve vztahu k Romům ve společnosti a zajistit právní ochranu občanům proti předsudkům a zlovlí některých úředníků.<sup>9</sup>

### III.

Rasovou diskriminaci lze z pohledu **sociologického** v obecné rovině vymezit jako proces odlišování, vnímání rozdílů a výsledky tohoto procesu u jedinců nebo skupin na základě jejich příslušnosti k určité rasové kategorii představující zvýhodňování jedněch oproti druhým.<sup>10</sup> Představuje tak popření zásady rovnosti a stejného zacházení a vyjadřuje sociální distanci mezi etnicky odlišnými skupinami, což může vést až k **rasové segregaci a genocidě**.

Z hlediska možného uplatnění právních nástrojů je podstatné rozlišení rasové diskriminace na diskriminaci:

- a) **zjevnou,**
- b) **skrytou (strukturální).**

Zatímco zjevná rasová diskriminace směřuje proti konkrétní sociální skupině či proti konkrétnímu příslušníku této skupiny přímo (např. upíráním přijetí do určitého zaměstnání), skrytá strukturální (institucionální) diskriminace je přítomna v systémech, institucích a procedurách, které se tak pro určitou skupinu obyvatel stávají méně dostupné, protože nepočítají

<sup>7</sup> Srov. VEČEŘA, M., URBANOVÁ, M.: Základy sociologie práva. Brno, Doplněk: 1996, s. 124 an.

<sup>8</sup> Viz k tomu DOBAL, V.: Kudy ven z pasti chudoby. Mladá fronta dnes 4. 8. 2001, s. B 4.

<sup>9</sup> GJURIČOVÁ, J.: Na okraji. Romové jako objekt státní politiky. Praha, MV ČR: 1999, s. 26.

<sup>10</sup> Srov. k tomu FRIŠTEŇSKÁ, H.: Pojmy xenofobie, rasismus, rasové násilí a rasová diskriminace. In ŠIŠKOVÁ, T.(ed.): Výchova k toleranci a proti rasismu. Praha, Portál: 1998, s. 14.

s jejich odlišnostmi a možnostmi (příkladem může být vzdělávací systém, který nebere ohled na horší jazykové možnosti uchazečů, nebo diskriminující imigrační a naturalizační zákony).

Pokud jde o **právní vymezení rasové diskriminace**, pak ho poskytuje především **Mezinárodní úmluva OSN o odstranění všech forem rasové diskriminace** z roku 1965 (publikovaná pod č. 95/1974 Sb.), která v preambuli explicitně vyslovuje právo všech lidí na stejnou ochranu zákonem proti jakékoliv diskriminaci a proti veškerému podněcování k diskriminaci. V čl. 1 odst. 1 pak uvádí, že „výraz 'rasová diskriminace' v této úmluvě znamená jakékoliv rozlišování, vylučování, omezování nebo zvýhodňování založené na rase, barvě pleti, rodovém nebo na národnostním nebo etnickém původu, jehož cílem nebo následkem je znemožnění nebo omezení uznání, užívání nebo uskutečňování lidských práv a základních svobod na základě rovnosti v politické, hospodářské, sociální, kulturní nebo v jakékoliv jiné oblasti veřejného života.“ Současně citovaná úmluva vedle tohoto **pozitivního** vymezení rasové diskriminace, když stanoví, že „za rasovou diskriminaci nejsou považována zvláštní opatření učiněná výhradně pro zajištění přiměřeného rozvoje některých rasových nebo etnických skupin nebo jednotlivců, kteří potřebují takovou ochranu, jež může být nezbytnou k tomu, aby jim zabezpečila rovné užívání nebo výkon lidských práv a základních svobod, pokud ovšem tato opatření nevedou k zachování rozdílných práv pro různé rasové skupiny a pokud nezůstanou v platnosti po dosažení cílů, pro které byla přijata.“

Požadavek odstranění rasové diskriminace je od roku 1945 jedním z ústředních problémů, kterým OSN věnuje pozornost. Nepřípustnost rasové diskriminace byla zakotvena i v Chartě OSN, která stanoví zásadu respektování lidských práv a základních svobod bez rozlišování z důvodu rasy, pohlaví, jazyka a náboženství. Rasismus a rasová diskriminace byly mnohokrát odsouzeny v různých orgánech OSN. V duchu výše zmíněné Úmluvy OSN o odstranění všech forem rasové diskriminace přijala OSN v roce 1966 **Mezinárodní pakt o občanských a politických právech** a dále **Mezinárodní pakt o hospodářských, sociálních a kulturních právech** (oba publikované pod č. 120/1976 Sb.). Oba tyto pakty zdůraznily rovnost všech před zákonem a právo na stejnou ochranu zákona bez jakékoliv diskriminace, včetně diskriminace podle rasy.

Tím, že se Česká republika stala smluvní stranou Mezinárodní úmluvy o odstranění všech forem rasové diskriminace, obou výše uvedených Mezinárodních paktů OSN a dalších mezinárodních úmluv o lidských právech stanovících zákaz rasové diskriminace, připojila se ke státům, které se zavazují neprovádět, nepodporovat, zakázat a vhodnými prostředky odstranit rasovou diskriminaci ve všech jejích formách (čl. 2 odst. 1 písm. a/, b/, d/ Mezinárodní úmluvy o odstra-

nění všech forem rasové diskriminace). S těmito závazky dále souvisí i požadavek na přezkoumání vládní politiky a v rámci legislativní oblasti provedení opatření k novelizaci nebo zrušení všech právních předpisů, které zakládají nebo zachovávají rasovou diskriminaci (čl. 2 odst. 1 písm. c/ citované úmluvy). Smluvní státy jsou dále povinny zajistit prostřednictvím svých orgánů všem osobám podléhajícím jejich jurisdikci účinnou ochranu před všemi činy rasové diskriminace, jakož i právo těchto osob domáhat se u soudu spravedlivé a přiměřené náhrady za škodu, kterou utrpěly v důsledku takové diskriminace (čl. 6 zmíněné úmluvy). Smluvní strany uvedených mezinárodních úmluv se v těchto úmluvách rovněž obecně zavázaly, že zaručí užívání práv a svobod v těchto úmluvách přiznaných bez jakékoliv diskriminace, včetně diskriminace rasové.

V uvedeném výčtu by bylo možno pokračovat i dalšími mezinárodními úmluvami o lidských právech a základních svobodách, které vyslovují zákaz diskriminace (zejména je třeba připomenout Evropskou úmluvu o ochraně lidských práv a základních svobod). Význam těchto mezinárodních smluv vyplývá z čl. 10 Ústavy ČR, který stanoví jejich bezprostřední závaznost a přednost před zákonem. Podle euronovelely Ústavy ČR účinné od 1. 6. 2002 (ústavní zákon č. 395/2001 Sb.) však dojde k zásadní změně koncepce našeho právního řádu z hlediska jeho vztahu k mezinárodnímu právu smluvnímu. Podle nového znění čl. 10 Ústavy ČR „Vyhlášené mezinárodní smlouvy, k jejichž ratifikaci dal Parlament souhlas a jimiž je Česká republika vázána, jsou součástí právního řádu; stanoví-li mezinárodní smlouva něco jiného než zákon, použije se mezinárodní smlouva.“ Tím dojde ke generální inkorporaci mezinárodních smluv do našeho právního řádu. Napříště tak budou uplatňovány nejen lidsko-právní úmluvy, nýbrž všechny mezinárodní smlouvy, které splňují v Ústavě ČR uvedené požadavky. To se bude významně týkat i legislativy Evropské unie po našem vstupu do této mezinárodní organizace. V této souvislosti je proto vhodné připomenout zákaz jakékoliv diskriminace, zejména na základě pohlaví, rasy, barvy pleti, etnického či sociálního původu, genetiky daných vlastností, jazyka, náboženského vyznání či přesvědčení, politického či jiného smýšlení, příslušnosti k národnostní menšině, majetku, původu, postížení, věku či sexuální orientaci, který ukládá v čl. 21 Charta základních práv Evropské unie přijatá v prosinci 2000 na summitu v Nice, jež je sice zatím pouze deklarací, v budoucnu by se ale měla stát základem příští evropské ústavy.

#### IV.

Zákaz projevů rasové diskriminace a postihy těchto projevů upravují významným způsobem rovněž vnitrostátní právní normy. Ústava ČR v čl. 6 doplňu-

je demokratický princip tvorby politických rozhodnutí zásadou, že rozhodování většiny dbá ochrany menšin. Listina základních práv a svobod (č. 2/1993 Sb., dále jen „Listina“) pak především v čl. 1 postuluje, že lidé jsou svobodní a rovní v důstojnosti i v právech, tedy nikoho nelze v jeho právech diskriminovat vydaným právním předpisem či jeho aplikací. Obecná zásada rovnosti je zakotvena i v podobě zákazu diskriminace v čl. 3 Listiny, který stanoví, že základní práva se zaručují všem bez rozdílu pohlaví, rasy, barvy pleti, jazyka, víry a náboženství, politického či jiného smýšlení, národního nebo sociálního původu, příslušnosti k národnostní nebo etnické menšině, majetku, rodu nebo jiného postavení. Čl. 24 Listiny navíc stanoví, že příslušnost k jakékoliv národnostní nebo etnické menšině nesmí být nikomu na újmu.

„Konkrétní“ ochranu před rasovou diskriminací pak zaručují předpisy nižší právní síly. Jde především o oblast **právní represe**, tak jak ji stanoví trestní zákon (č. 141/1961 Sb. ve znění pozdějších předpisů) v jednotlivých skutkových podstatách. Když pomíne postih trestných činů představujících **rasové násilí a teror**, spočívajících v útocích proti fyzické integritě nebo v poškozování cizí věci způsobováním škody velkého rozsahu, pak do oblasti **rasové diskriminace** typicky patří skutkové podstaty trestných činů: hanobení národa, rasy a přesvědčení (§ 198 t.z.), podněcování k národnostní a rasové nenávisti (§ 198a t.z.) a podpora a propagace hnutí směřujících k potlačení práv a svobod občanů (§ 260, § 261 t.z.). Méně závažná jednání, jejichž nebezpečnost pro společnost je nepatrná nebo u mladistvích malá, lze posuzovat jako přestupek proti veřejnému pořádku podle § 49 odst. 1 písm. a) – e) přestupkového zákona (č. 200/1990 Sb. ve znění pozdějších předpisů), který s účinností od 2. 8. 2001 výslovně zmiňuje i případy újmy pro příslušnost k národnostní menšině nebo pro etnický původ, pro rasu, barvu pleti, pohlaví, sexuální orientaci, jazyk a další zde uvedené důvody (§ 49 odst. 1 písm. e/).

**Rasově motivovanou trestnou činnost** můžeme obecně definovat jako společensky nebezpečné jednání, kterým pachatel verbálně, graficky nebo brachiálně útočí na rasově či národnostně odlišné občany nebo potlačuje jejich zaručená práva a svobody pro jejich rasovou, etnickou, národnostní nebo náboženskou odlišnost.<sup>11</sup> Společným povinným znakem skutkových podstat rasově motivovaných trestných činů je **rasový motiv** jednání pachatele, kdy pohnutka jednání pachatele je zde povýšena na základní znak skutkové podstaty. Prokazování rasového motivu jednání bývá jednoduchou záležitostí u některých verbálních

deliktů, kdy tento motiv jednání bývá zpravidla patrný již přímo z verbálního projevu, obtížnější je to u rasově motivovaného násilí, jak o tom svědčí řada proběhlých soudních případů, kdy se nakonec rasový motiv v některých případech ani nepodařilo pachateli prokázat.<sup>12</sup>

Z hlediska soudní aplikace práva je podstatnou otázkou, jak soudy interpretují v právních předpisech používaný výraz „rasa“ a návazně utvořené přídavné jméno „rasový“. Podle judikatury Nejvyššího soudu ČR se rasou v tomto směru rozumí „skupina lidí, která se od jiných liší somatickými a dalšími společnými, popř. podobnými biologickými rysy, zejména barvou kůže, vlasů a očí, formou vlasů, nosů, rtů, víček, hlavy a obličeje, výškou, proporcemi a členěním těla, což se však neváže na izolované tělesné rysy, ale vždy na jejich komplex“. Dělení na tři hlavní rasy přitom není vyčerpávající a představuje dělení jen základní s možnostmi různých podskupin a přechodných typů. Rasa je tedy pokládána pouze za biologický fakt a nikoliv za sociální nebo kulturní jev.<sup>13</sup> K takto chápanému pojmu „rasa“, spočívajícímu ve vymezení „rasy“ pouze biologickými znaky, je však třeba dodat, že vůbec nezahrnuje hlediska kulturní diferenciacie a etnického původu, které nabývají na významu.

Vedle právní represe je z hlediska perspektivního třeba považovat za významnější oblast **právní podpory rasově nediskriminujícího jednání**. Jde o uplatnění právních prostředků k formování společenského prostředí a podmínek bez rasové nesnášenlivosti a diskriminace a o postih jednání, které představuje narušení subjektivního práva nebýt diskriminován, resp. mít rovné (rovnoprávné) postavení bez jakýchkoliv projevů diskriminace.

Významnou roli v podpoře rasově nediskriminujícího jednání by měl sehrát nově přijatý zákon č. 273/2001 Sb., o **právech příslušníků národnostních menšin** účinný dnem 2. 8. 2001, který vymezuje národnostní menšinu jako společenství občanů ČR žijících na území současné ČR, kteří se odlišují od ostatních občanů zpravidla společným etnickým původem, jazykem, kulturou a tradicemi, tvoří početní menšinu obyvatelstva a zároveň projevují vůli být považováni za národnostní menšinu za účelem společného úsilí o zachování a rozvoj vlastní svébytnosti, jazyka a kultury a zároveň za účelem vyjádření a ochrany zájmů jejich společenství, které se historicky utvořilo (§ 5 odst. 1), a zároveň v jednotlivých ustanoveních podrobně upravuje práva příslušníků těchto menšin. Expressis verbis přitom stanoví, že příslušníkům národnostních menšin se zaručuje jednotlivě nebo společně s jinými příslušníky národnostní menšiny výkon jejich

<sup>11</sup> Viz CHMELÍK, J.: Extremismus a jeho právní a sociologické aspekty. Praha, Linde: 2001, s. 56.

<sup>12</sup> Např. případ utonulé Romky Heleny Biháříové, kterou opilí mladíci ve Vrchlabí v únoru 1998 napadli a zatlačili do řeky, kde utonula. Trestný čin nakonec nebyl označen za rasově motivovaný.

<sup>13</sup> Rozsudek Nejvyššího soudu ČR ze dne 9. 10. 1997, sp. zn. 2 Tzn 85/97 (ev. č. v ASPI 8940/JUD). Podrobně k tomu dále VEČEŘA, M.: Právní nástroje proti rasismu. In MACHALOVÁ, T. a kol.: Lidská práva proti rasismu. Brno, Doplněk 2001, s. 154 an.

práv stanovených tímto zákonem, zvláštními právními předpisy či mezinárodními smlouvami o lidských právech a základních svobodách, kterými je Česká republika vázána (§ 3 odst. 1).

Z dalších vnitrostátních právních předpisů, jejichž okruh se postupně rozšiřuje, je třeba zejména uvést **zákon o zaměstnanosti** (č. 1/1991 Sb. v platném znění), který s účinností od 1. 1. 2000 v § 1 odst. 1 stanoví, že právo na zaměstnání nelze občanovi odeprít z důvodu rasy, barvy pleti, pohlaví, sexuální orientace, jazyka a řady dalších zde uvedených důvodů. Rovněž novelizovaný **zákoník práce** (zákon č. 65/1965 Sb. v platném znění v § 1 odst. 4) a **zákon o vojácích z povolání** (č. 221/1999 Sb. v § 2 odst. 4) shodně ukládají v pracovněprávních vztazích, resp. u vojáků ve služebním poměru, zákaz jakékoliv diskriminace zaměstnanců (resp. vojáků) z důvodu rasy, barvy pleti, pohlaví, sexuální orientace, jazyka a dalších zde uvedených důvodů. Zakazují rovněž takové jednání zaměstnavatele (resp. služebních orgánů), které diskriminuje nikoliv přímo, ale až ve svých důsledcích. Zákoník práce navíc stanoví, že za diskriminaci se nepovažují případy, které stanoví tento zákoník nebo zvláštní právní předpis nebo kdy je pro to věcný důvod spočívající v povaze práce, kterou zaměstnanec vykonává a který je pro výkon této práce nezbytný. Významná právní ustanovení obsahuje **zákon o právu shromažďovacím** (č. 84/1990 Sb. v platném znění v § 10 odst. 1) a **zákon o právu petičním** (č. 85/1990 Sb. v platném znění v § 1 odst. 4), ve kterých se u shromáždění a petic zapovídají výzvy k popírání nebo omezování osobních, politických nebo jiných práv občanů pro jejich národnost, pohlaví, rasu, původ a další uvedené důvody, nebo výzvy k rozněcování nenávisti a nesnášenlivosti z těchto důvodů. Ochrana před rasovou diskriminací poskytují i další právní předpisy, např. **zákon o provozování rozhlasového a televizního vysílání** (č. 231/2001 Sb.), který stanoví, že Rada pro rozhlasové a televizní vysílání dále neprodlouží platnost licence v případě, že provozovatel rozhlasového nebo televizního vysílání byla opakovaně pravomocným rozhodnutím uložena sankce za to, že zařadil do vysílání pořady, které podněcovaly k nenávisti z důvodu rasy, pohlaví, náboženství, národnosti nebo příslušnosti k určité skupině obyvatelstva (§ 12 odst. 12 písm. b/). **Zákon o ochraně osobních údajů** (č. 101/2000 Sb.) zařazuje mezi citlivé údaje, které lze zpracovávat jen za v zákoně stanovených podmínek, i osobní údaj vypovídající o národnostním, rasovém nebo etnickém původu (§ 4 písm. b/). **Zákon na ochranu spotřebitele** (č. 634/1992 Sb.) pak stanovuje zákaz diskriminace spotřebitele ze strany prodávajícího (§ 6), nad jehož dodržováním vykonává dozor Česká obchodní inspekce.

Rovněž některé resortní a stavovské předpisy usilují o vytvoření rasově nediskriminujícího prostředí

a jednání. Např. **Etický kodex České lékařské komory** jako stavovský předpis č. 10 v § 1 ukládá lékařům chránit zdraví a život, mírnit utrpení a to bez ohledu na národnost, rasu, barvu pleti, náboženské vyznání, politickou příslušnost a další důvody. Ministerstvo školství, mládeže a tělovýchovy stanovuje ve svém sdělení č. **19 156/98** jako podmínku pro zařazení učebnice do seznamu učebnic schvalovací doložku, která může být udělena jen učebnici, která respektuje Ústavu ČR a zákony platné na území ČR; zejména rovnost pohlaví, rasy, barvy pleti, jazyka, víry a náboženství. Ve vnitrostátních právních předpisech se již neuzívá výraz „rasový původ“ osoby, který zvláště zřetelně odkazuje na ideologický základ dělení lidských ras. Užíval ho např. zákon č. 256/1992 Sb., o ochraně osobních údajů v informačních systémech, který byl zrušen zákonem č. 101/2000 Sb., o ochraně osobních údajů dnem 1. 12. 2000.

Rasová diskriminace v soukromoprávní oblasti však bohužel nepatří v dnešní společnosti k jevům, kterým by byla věnována větší pozornost: například pokud jde o rasovou diskriminaci na trhu práce, při poskytování služeb nebo v oblasti vzdělání. Společnost není na tuto diskriminaci dostatečně citlivá, většinou ji nevnímá nebo ji přehlíží s poukazem, že si tuto diskriminaci zavinili vlastně sami příslušníci rasově odlišné skupiny (jde např. o situace, kdy pro tuto diskriminaci nejsou Romové přijímáni do zaměstnání nebo jsou vykazováni z veřejných prostor a restaurací). Ještě obtížnější je pak právní obrana proti těmto projevům rasové diskriminace. Právní normy sice v řadě oblastí rasovou diskriminaci výslovně zakazují, zároveň ale vesměs neposkytují sankci, kterou by bylo možno efektivně uplatnit v případě, že k takové rasové diskriminaci dojde. Zvláště obtížné to pak je v případě rasové diskriminace ze strany pracovníků státních orgánů nebo orgánů samosprávy. Jedinou obranou proti projevům rasové diskriminace tak v zásadě zůstává žaloba u příslušného soudu jako soukromý problém oběti rasové diskriminace. Při sociálním postavení na okraji společnosti a vzdělanostním a často i jazykovým handicapu však je tato cesta pro Romy již předem fakticky uzavřena. Navíc v některých případech u trestných činů s rasovým kontextem, jak se domnívá i vládní zmocněnec pro lidská práva Jan Jařab, se zdá, že policie i soudy sympatizují s viníky.<sup>14</sup> Řešením by zde mohlo být ustavení takového právního postupu nebo právní instituce, které by umožnily tyto případy rasové diskriminace méně formalizovaným způsobem nestranně posoudit a řešit při respektování práv a právem chráněných zájmů zúčastněných stran.

Jako specifická forma podpory nediskriminačního prostředí zůstává pro právní nástroje otevřen okruh tzv. **afirmativních akcí** neboli **vyrovnávacích akcí**, které by měly právními prostředky kompenzovat sociální, kulturní, informační, motivační, jazykové a další

<sup>14</sup> Viz rozhovor s vládním zmocněncem pro lidská práva Janem Jařabem otištěný v *Mladé frontě* dnes 25. 7. 2001, s. A 3.

bariéry a vytvořit tak podmínky k faktickému prosazení rovnosti šancí (rovnosti příležitosti) bez nastolení demotivující a z hlediska dlouhodobého kontraproduktivní rovnosti výsledku při redistribuci společenských prostředků. Tuto aktivní formu překonávání faktické rasové diskriminace, která u nás zatím nebyla šířeji uplatňována, předpokládá nově i Rada EU ve své direktivě k uplatnění principu stejného zacházení mezi osobami bez ohledu na rasový a etnický původ, vydané v červnu 2000 pod č. 2000/43/EC.<sup>15</sup> Některá tato

opatření z oblasti afirmativní (vyrovnávací) akce budou nezbytná i u nás, a to evidentně zejména v oblasti školství (např. bezplatné kurzy, nulté ročníky základních škol, stipendia apod.) a zaměstnanosti (např. podpora romských firem při zadávání veřejných zakázek). Uplatnění vyrovnávací akce si však bude vyžadovat dosažení určitého společenského konsensu, a to při stanovení jednoznačných podmínek pro tato vyrovnávací „zvýhodnění“, a s určením časového omezení jejich trvání.

<sup>15</sup> S touto formou pomoci počítá i obsáhlá komparativní studie JEANA-PIERRA LIÉGEOISE Rómovia, cigáni, kočovníci, vydaná v řadě států podporou Informačního a dokumentačního střediska Rady Evropy. Bratislava, Charis: 1997, s. 252 an.